Голас Радзімы

№ 33 (2123)
17 жніўня 1989 г.

ГАЗЕТА БЕЛАРУСКАГА ТАВАРЫСТВА ПА КУЛЬТУРНЫХ СУВЯЗЯХ З СУАЙЧЫННІКАМІ ЗА РУБЯЖОМ
(БЕЛАРУСКАЕ ТАВАРЫСТВА «РАДЗІМА»)

Выдаецца з 1955 г.
Цана 4 кап.

Місія міласэрнасці — так можна назваць дзейнасць гэтай жанчыны, што на фотаздымку. Міласэрнасць усё шырэй уваходзіць ва ўзаемаадносіны сучасных людзей, у іх жыццё, адкуль яе, здавалася б, «выжылі» назаўсёды. Не, засталіся яшчэ ў душах людзей парасткі дабра і спачування да бліжняга. На жаль, толькі далёка не ва ўсіх. Тым большую каштоўнасць для кожнага з нас, для ўсяго грамадства ўяўляюць тыя прыклады бескарыслівай дапамогі, што з'явіліся ў нашым сучасным побыце.

НА ЗДЫМКУ: Алена ЖЫЛКІНА — сястра міласэрнасці.

(Расказ пра добраахвотную, дабрачынную дапамогу веруючых сясцёр міласэрнасці цяжкахворым чытайце на стар. 3).

Фота С. КРЫЦКАГА.

ДЭМАКРАТЫЗАЦЫЯ

КЛУБ ВЫБАРШЧЫКАЎ

У Гомелі на базе груп падтрымкі кандыдатаў у народныя дэпутаты СССР, што былі створаны ў ходзе сёлетніх выбараў, арганізаваны клуб выбаршчыкаў. Яго асноўная мэта, па думцы ініцыятараў,—забеспячэнне прамой сувязі паміж выбаршчыкамі і дэпутатамі, магчымасць выбаршчыкаў непасрэдна ўплываць на тыя або іншыя рашэнні, якія прымаюцца Саветамі розных узроўняў. Акрамя таго, у ліку прыярытэтных задач клуба — садзейнічанне кіраўніцтву рэспублікі, вобласці, горада ў вырашэнні праблем, звязаных з маючым адбыцца пераходам Беларусі на гаспадарчы разлік, удзел у арганізацыі і правядзенні выбараў у мясцовыя Саветы народных дэпутатаў.

На ўстаноўчым пасяджэнні ўтворана група па выпрацоўцы праектаў праграмы і статута клуба, якія будуць разгледжаны і зацверджаны ў бліжэйшы час.

Старшынёй клуба выбаршчыкаў абраны рабочы Гомельскага радыёзавода, народны дэпутат СССР В. Карнеенка.

ЗОНА АСАБЛІВАЙ УВАГІ

ЧАКАЮЦЬ ДАПАМОГІ

Апошнім часам у цэнтральнай і рэспубліканскай прэсе з'явіўся шэраг матэрыялаў, дзе ішла размова аб неабходнасці ўдзяліць асаблівую ўвагу здароўю дзяцей, якія пражываюць у зоне з павышаным радыеактыўным фонам.

У прыватнасці, гаварылася пра тое, што без набыцця высокаэфектыўнага імпартнага абсталявання—ультрагукавых скенераў—немагчыма ажыццяўляць раннюю дыягностыку захворванняў шчытападобнай залозы. Прыводзіўся і такі факт: Міністэрства аховы здароўя СССР, нягледзячы на тое, што Дзяржплан СССР выдзеліў на патрэбы беларускай медыцыны 980 000 рублёў у валюце першай катэгорыі, затрымала перадачу рэспубліцы гэтай сумы.

Тым часам на заклік аб дапамозе адклікнуўся далёкі Мельбурн. Генеральны дырэктар аўстралійскай фірмы «Рапоэкспартімпарт» Ф. Рапапорт прапанаваў свае паслугі на ўмовах проста дабрачынных: неабходная Міністэрству аховы здароўя БССР медтэхніка прапаноўвалася са скідкай амаль 100 тысяч долараў. Аўстралійскі бізнесмен, выхадзец з Беларусі, прапанаваў набыць такія неабходныя ў кожным пацярпеўшым ад радыяцыі раёне прыборы—20 ультрагукавых скенераў—па заводскай цане, поўнасцю адмовіўшыся ад прыбытку для сваёй фірмы, арганізаваць іх хуткую і бясплатную дастаўку ў рэспубліку. Атрымаўшы такую выгадную прапанову, у Маскву за валютай тройчы адпраўляліся прадстаўнікі беларускай медыцыны. Але марна...

Як паведамілі ва Упраўленні спраў Саўміна БССР, пасля «шуму», узнятага прэсай, уся выдзеленая валюта будзе пералічана на рахунак знешнегандлёвага аб'яднання «Беларусзамежгандаль». Але поўнасцю задаволіць валютныя патрэбы беларускай медыцыны гэта сума, зразумела, не можа. Толькі для тэхнічнага абсталявання Інстытута радыяцыйнай медыцыны Міністэрству аховы здароўя БССР неабходны два мільёны рублёў.

ЮБІЛЕІ

60-годдзе БТІ

Беларускі тэхналагічны інстытут імя С. Кірава ў новым навучальным годзе адзначыць сваё 60-годдзе. За гэты час ён падрыхтаваў для народнай гаспадаркі краіны больш як 25 тысяч спецыялістаў.

З бягучага года студэнты БТІ будуць навучацца па чатырох новых спецыяльнасцях: хімічная тэхналогія матэрыялаў і вырабаў электроннай тэхнікі; канструяванне і вытворчасць вырабаў з кампазіцыйных матэрыялаў; ахова навакольнага асяроддзя і рацыянальнае выкарыстанне прыродных рэсурсаў; хімічная тэхналогія арганічных рэчываў. А ўсяго на пяці факультэтах інстытута каля 5,5 тысячы студэнтаў навучаюцца дванаццаці спецыяльнасцям.

Для параўнання можна сказаць, што ў 1950 годзе ў інстытуце (тады ён называўся лесатэхнічным) было толькі тры аддзяленні — лесаінжынернае, лесагаспадарчае і механічнай тэхналогіі драўніны. У інстытуце займалася ўсяго 200 першакурснікаў. А ў надыходзячым юбілейным для БТІ навучальным годзе на пяці факультэтах будзе займацца каля 900 першакурснікаў.

АДУКАЦЫЯ

Радасці і засмучэнні, маленькія таямніцы і смелыя фантазіі давяраюць вучні 72-й мінскай школы Ніне Астроўскай, якая амаль 30 гадоў выкладае тут беларускую мову і літаратуру. Ніна Іванаўна — палымяны прапагандыст роднай мовы не толькі сярод вучняў. Шмат саюзнікаў у Астроўскай і ў педагагічным калектыве: некаторыя настаўнікі рыхтуюцца выкладаць свае прадметы на беларускай мове.

НА ЗДЫМКУ: Ніна АСТРОЎСКАЯ з вучнямі з першага беларускага класа.

НА ГРАМАДСКІХ ПАЧАТКАХ

СТВОРАНА ТАВАРЫСТВА СПАЖЫЎЦОЎ

Слова «спажывец», якое яшчэ некалькі гадоў назад ужывалася ў нас са зневажальным адценнем, сёння набыло як нельга больш станоўчы сэнс. У Мінску адбылася ўстаноўчая канферэнцыя новага фарміравання — Таварыства спажыўцоў Беларускай ССР. Гэта добраахвотная арганізацыя, якая валодае статусам юрыдычнай асобы, бярэцца абараняць кожнага, хто апынуўся адзін на адзін з дыктатам вытворцаў, гандлю, бытавога абслугоўвання, прадстаўляць інтарэсы многіх тысяч людзей у дзяржаўных органах. На канферэнцыі прыняты статут таварыства, згодна з якім у ім не будзе платных «функцыянераў», уся работа заснавана строга на грамадскіх пачатках. Акрамя таго, рэспубліканскае праўленне таварыства не валодае адміністрацыйнымі паўнамоцтвамі ў адносінах да нізавых звенняў.

АПУБЛІКАВАНЫ ПРАЕКТ

НА ПРЫНЦЫПЫ ГАСРАЗЛІКУ

Рэспубліканскі друк змясціў для ўсенароднага абмеркавання падрыхтаваны Дзяржпланам праекты асноў аб перабудове кіраўніцтва эканомікай і сацыяльнай сферай у Беларускай ССР на прынцыпах самакіравання і самафінансавання. Пасля абагульнення заўваг і прапаноў, што паступяць на працягу месяца, праект будзе ўнесены на разгляд чарговай сесіі Вярхоўнага Савета рэспублікі.

Па новаму закону ўзаемаадносіны Беларускай ССР з саюзнымі органамі і саюзнымі рэспублікамі будуюцца на прынцыпах, па-першае, спалучэння інтарэсаў рэспублікі і Саюза ССР у цэлым і, па-другое, узаемавыгаднасці і эквівалентнасці эканамічных адносін, абмену таварамі і паслугамі з іншымі суверэннымі рэспублікамі. За Саюзам ССР захоўваецца вырашэнне толькі стратэгічных праблем, якія забяспечваюць функцыяніраванне адзінага народнагаспадарчага комплексу краіны, а да кампетэнцыі БССР адносяцца пытанні, што вынікаюць са становішча саюзнай рэспублікі як носьбіта дзяржаўнага суверэнітэту, у тым ліку ў галіне знешнеэканамічных адносін і культурных сувязей з зарубежнымі краінамі.

Эканамічныя адносіны з саюзнымі рэспублікамі будуюцца на аснове міжурадавых дагавораў, пагадненняў, заключаемых органамі дзяржаўнага кіравання рэгіёнаў, міністэрствамі і ведамствамі, а таксама ажыццяўляюцца ў форме прамых сувязей паміж аб'яднаннямі, прадпрыемствамі і арганізацыямі.

Самакіраванне прадугледжвае самастойнасць абласцей, гарадоў, раёнаў у вырашэнні ўсіх пытанняў мясцовага значэння, поўную адказнасць тэрыторый за стан развіцця мясцовай гаспадаркі. У веданне мясцовых Саветаў перадаюцца прадпрыемствы і аб'яднанні, арыентаваныя пераважна на задавальненне патрэб данай тэрыторыі. За міністэрствамі і ведамствамі захоўваюцца галоўным чынам функцыі правядзення адзінай тэхнічнай палітыкі, арганізацыі ўкаранення дасягненняў навукова-тэхнічнага прагрэсу, падрыхтоўкі і перападрыхтоўкі кадраў і метадычнага кіраўніцтва.

Самакіраванне тэрыторыі павінна арганічна спалучацца з самакіраваннем працоўных калектываў. Выключаецца ўмяшанне мясцовых органаў ва ўнутрыгаспадарчую дзейнасць прадпрыемстваў і арганізацый, калі яна не робіць шкоднага ўплыву на навакольнае асяроддзе і здароўе насельніцтва, не наносіць урону інтарэсам тэрыторыі.

Самафінансаванне азначае, што развіццё рэспублікі, абласцей, гарадоў і раёнаў ажыццяўляецца галоўным чынам за кошт зароблены сродкаў. Самафінансаванне тэрыторый забяспечваецца заканадаўчым замацаваннем за імі пастаянных крыніц даходаў і плацяжоў з прыбытку ўсіх размешчаных на адпаведнай тэрыторыі прадпрыемстваў і арганізацый, падаткаў і збораў, платы за прыродныя і працоўныя рэсурсы і г. д.

Эканоміка-прававой асновай узаемаадносін рэгіянальных органаў кіравання з прадпрыемствамі з'яўляецца дагавор на рэсурса- і прыродакарыстанне. У ім замацоўваюцца эканамічныя ўмовы карыстання рэгіянальнымі рэсурсамі, парадак кампенсацыі затрат на іх папаўненне, а таксама кампенсацыя страт і ўрону, наносімых гаспадарчай дзейнасцю навакольнаму асяроддзю і насельніцтву.

Самакіраванне і самафінансаванне базіруюцца на разнастайнасці форм грамадскай уласнасці— дзяржаўнай (агульнасаюзнай і рэспубліканскай), кааператыўнай, уласнасці грамадскіх арганізацый і працоўных калектываў, а таксама індывідуальна-працоўнай і змешаных форм.

Рэспубліка павінна мець права распараджацца зямлёй, яе нетрамі, лясным, воднымі і іншымі прыроднымі рэсурсамі на сваёй тэрыторыі. Адначасова за Саюзам ССР трэба замацаваць правы вызначэння агульнасаюзных асноў карыстання імі, у тым ліку з улікам інтарэсаў абароны і бяспекі краіны.

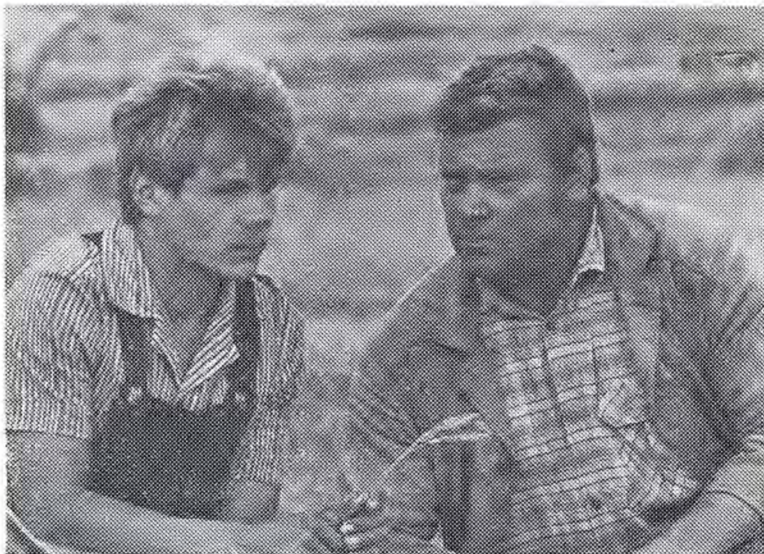
Размежаванне функцый рэспублікі і Саюза павінна ажыццяўляцца паэтапна. На першым этапе на саюзным узроўні захоўваецца кіраванне тымі вытворчымі комплексамі і галінамі, якія маюць рашаючае значэнне ў функцыяніраванні эканомікі краіны як адзінага цэлага (паліўна-энергетычны комплекс, металургія, машынабудаванне, хімічная, медыцынская і мікрабіялагічная прамысловасць, абаронныя галіны, агульнасаюзныя сістэмы чыгуначнага, авіяцыйнага, трубаправоднага транспарту, інфарматыка і сувязь).

У веданні рэспублікі сканцэнтроўваецца вытворчасць тавараў народнага спажывання, сфера паслуг насельніцтву, вытворчая інфраструктура рэспубліканскага значэння, будаўнічы комплекс, прыродаахоўная і іншыя віды дзейнасці, непасрэдна звязаныя са штодзённым жыццём людзей.

На другім этапе па меры стварэння неабходных умоў намячаецца далейшае расшырэнне сферы гаспадарання рэспублікі.

УБОРКА ЎРАДЖАЮ

У беларускіх сялян зараз самае жніво. Ураджай, вырашчаны неблагі. І цяпер галоўная задача—без страт убраць і захаваць яго. А гэта для нашай гаспадаркі—праблема немалая.

На ўборцы звычайна працуюць самыя вопытныя механізатары. Побач з майстрамі жніва ўпэўнена адчувае сябе моладзь. У саўгасе «Лепельскі» Лепельскага раёна сур'ёзны экзамен на хлебаробчую прафесію здае нядаўні выпускнік сельскага прафтэхвучылішча Уладзімір Разумаў, прызначаны памочнікам да камбайнера Мікалая Старынскага, для якога сёлетняя ўборка—дзявятая.

НА ЗДЫМКАХ: зерне новага ўраджаю; камбайнер Мікалай СТАРЫНСКІ (справа) са сваім маладым памочнікам Уладзімірам РАЗУМАВЫМ.

ПУНКТ ГЛЕДЖАННЯ ВУЧОНЫХ

ШТО Ў МАЛОЙ ГАЛАВЕ

НА МОЙ погляд, у справе рэформы эканомікі на працягу апошніх чатырох гадоў асаблівых вынікаў не назіраецца. Гэта тлумачыцца тым, што да гэтага часу ў нас няма ніводнай дакладнай, перспектыўнай эканамічнай мадэлі сацыялізму. У дыскусіях недахопу няма: Л. Абалкін, Г. Папоў, М. Шмялёў, А. Аганбегян і іншыя «зоркі» навукі ўпарта адстойваюць свае ўласныя пункты гледжання, а звесці іх у адно не атрымліваецца. Кожная эканамічная школа, кожны навуковы інстытут як бы замкнуліся ў сабе.

Акрамя таго, на інстытуты «навесілі» гаспадарчы разлік. Гэта прыводзіць да таго, што тэарэтычныя распрацоўкі, так неабходныя менавіта на першым этапе рэформ, часта прыносяцца ў ахвяру практычным інтарэсам, неабходнасці зарабляць сродкі для існавання.

Ёсць і яшчэ адзін (вельмі важны, на мой погляд) момант. Узаемаадносіны эканамічных школ да гэтага часу будуюцца ў адпаведнасці з агульнымі прынцыпамі ўзаемаадносін Цэнтра і саюзных рэспублік. Лічыцца, што Цэнтр — гэта вялікая галава, а на перыферыі рассыпаны маленькія дапаможныя галоўкі (выключэнне, бадай, складае Новасібірская школа, якая адрозніваецца дастатковай ступенню незалежнасці). Практычна гэта праяўляецца ў тым, што толькі вучоныя Масквы маюць магчымасць і права на распрацоўку канцэпцый, мадэлей і напрамкаў рэформ. Гэта, вядома, не азначае, што, напрыклад, вучоныя-эканамісты Беларусі сядзяць, што называецца, склаўшы рукі. Аднак выйсці са сваімі распрацоўкамі за межы рэспублікі мы амаль не маем магчымасці. Практыка ж апошняга часу паказвае, што плюралізм думак у грамадска-палітычным жыцці дае адчувальныя станоўчыя вынікі. Думаецца, што і эканамічнай навуцы ён бы не перашкодзіў.

У адным з інтэрв'ю акадэмік Л. Абалкін сказаў, што, аб'ехаўшы ўсю краіну, ён не знайшоў сярод вучоных-эканамістаў ніводнага дастойнага, каго б ён мог запрасіць на работу ў свой інстытут. Пры ўсёй павазе да Л. Абалкіна, як вучонага і паслядоўнага барацьбіта (менавіта барацьбіта) за радыкальную перабудову, пагадзіцца з такой думкай нельга. Выходзіць, што адной рукой ён галасуе за дэмакратызацыю, самастойнасць і ініцыятыву, а другой — за элітарнасць (прынамсі, у эканамічнай навуцы).

Дарэчы, па нашых назіраннях, адной з прычын, па якой суседнія з намі рэспублікі Прыбалтыкі настойліва імкнуцца да рэгіянальнага гасразліку, з'яўляецца менавіта жаданне не толькі самастойна думаць, але і ўвасабляць свае думкі практычна.

Ёсць такія імкненні і ў Беларусі. Але ў адрозненне ад Прыбалтыкі, мы не робім такіх рэзкіх крокаў у бок суверэнітэту (у дастаткова поўным яго разуменні). Адзін з нашых асноўных прынцыпаў — умацоўваць садружнасць, ствараць магутны Саюз з магутных рэспублік. У сувязі з гэтым нам не вельмі падабаецца формула «моцны цэнтр — моцныя рэспублікі», якая атрымала распаўсюджанне. Калі ёсць цэнтр, дык ёсць і падпарадкаваная перыферыя, якая атрымлівае з цэнтра ўказанні. Мы ж, нараўне з іншымі рэспублікамі, хочам быць раўнапраўнай састаўной часткай адзінага цэлага. Мы разам павінны пісаць саюзную «сімфонію», але кожная рэспубліка будзе выконваць у ёй сваю партыю.

Гэта зусім не азначае, што саюзнаму «аркестру» не патрэбны дырыжор. Абавязкова патрэбны, але ад[illegible] не як цяпер — 50 і больш[illegible] даным выпадку я маю на ўвазе саюзныя міністэрствы. Беларусь, напрыклад, мае ў сваім прамым кіраванні каля 10 працэнтаў прамысловага патэнцыялу, астатняе — у падпа[illegible]каванні саюзных міністэрств[illegible] І калі Дзяржплану Белару[illegible] трэба правесці якое-небудзь рашэнне, што датычыць гэтай саюзнай часткі, дык даводзіцца ўзгадняць яго з усімі саюзнымі «дырыжорамі». А калі аркестрам кіруюць адразу некалькі дырыжораў, дык атрымліваецца не сімфонія, а какафонія.

Але справа не толькі (і нават — не столькі) у велізарнай колькасці саюзных міністэрстваў. Мне здаецца, што іх скарачэнне або перадача іх функцый рэспубліканскім ведамствам не прынясе жаданага выніку. Галоўнае, што нас стрымлівае, гэта суперманапалізаваная структура вытворчасці. Калі ў якой-небудзь рэспубліцы пабудаваны аўтамабільны або трактарны, ці які-небудзь яшчэ завод, дык ён забяспечвае сваёй прадукцыяй усю краіну (а часам і на экспарт робіць). І канкурэнтаў у яго няма. І няма стымулу да НТП, і не патрэбны яму сусветны вопыт, і змагацца за спажыўца таксама не трэба. Ён — манапаліст і для атрымання дадатковага эфекту проста павышае цану.

Іншымі словамі, сённяшняя народная гаспадарка краіны ўяўляе сабой адну гіганцкую фабрыку. А навошта на адной фабрыцы два або тры аднолькавыя цэхі? І эканамічныя сувязі, узаемавыгадныя абменныя прынцыпы структурным звенням фабрыкі таксама не патрэбны: зусім дастаткова вытворча-тэхнічных.

Канкрэтны прыклад. Вытворчае аб'яднанне «Белаўтамаз», у складзе якога каля 10 заводаў на тэрыторыі Беларусі, Прыбалтыкі і ў некаторых іншых рэгіёнах краіны, створана па вытворча-тэхнічнаму прынцыпу. Арыентацыі на канкрэтнага спажыўца ў аб'яднання няма. Адзінае, што робіцца,—гэта паўночны, паўднёвы, экспартны варыянты машын. Над гэтымі варыянтамі ў аб'яднанні працуюць некалькі цэнтральных заводскіх лабараторый. І акрамя таго, заключана некалькі дзесяткаў дагавораў з маскоўскімі і ленінградскімі навуковымі інстытутамі (па шасі, рухавіках і інш). На гэтым латічны цыкл «ідэя — вытворчасць — рынак» перарываецца. Праблема збыту загадзя вырашана, хістанне цэн не хвалюе, канкурэнцыі ніякай.

А цяпер паспрабуем «Белаўтамаз» тэарэтычна дэманапалізаваць. Раз'яднаем яго на 3—4 самастойныя часткі, далучым да кожнай з іх навуковую, праектную, канструктарскую «галовы», створым маркетынгавыя службы. Але... Рэалізаваўшы гэтую ідэю, мы адразу ўбачым, што многія пытанні будуць выглядаць па-іншаму. Так, ва ўмовах манапалізму праблема працазатрат не з'яўляецца для прадпрыемстваў актуальнай. Пры канкурэнцыі ж таварaў на рынку на першы план выходзяць сабекошт прадукцыі і аб'ём прыбытку. А гэта, па нашых прыкідках, непазбежна скароціць патрэбу ў рабочай сіле на 25—30 працэнтаў.

Але зрабіць гэта зараз абсалютна не магчыма, бо ў краіне не існуе адпрацаванага механізма міжгаліновага і міжрэгіянальнага пераліву рабочай сілы. У гэтым сэнсе савецкі рабочы не абаронены. Ён не можа, напрыклад, забраніраваць за сабой кватэру ў Мінску (сталіца Беларусі) і часова паехаць на працу ў іншы рэгіён. У яго няма гарантый, што пасля перакваліфікацыі ён атрымае работу, не горшую за ранейшую. Праўда, да стварэння такога механізма мы ўжо прыступілі. Але пакуль яго няма, рабочыя, інжынерна-тэхнічныя работнікі з'яўляюцца, як гэта ні парадаксальна, адной з галоўных кансерватыўных сіл, якія стаяць на шляху перабудовы.

І апошняе. Усю адказнасць за сацыяльна-эканамічныя і палітычныя няўдачы мы ўскладаем сёння на каманднa-адміністрацыйную сістэму. З яе мы зрабілі пудзіла і з задавальненнем лупім яго палкамі. А калі паглядзець аб'ектыўна? У ГДР, напрыклад, аналагічная сістэма працуе дастаткова паспяхова. Значыць справа не ў ёй самой, а ў канкрэтных выканаўцах, з якіх мы самі ж, абвінаваціўшы Сістэму, знялі адказнасць. І калі б з каманднай сістэмы СССР своечасова быў выключаны каэфіцыент неразумнасці, а замест яго ўведзены каэфіцыент навуковага падыходу [illegible]рыняцця народнагаспада[illegible] рашэнняў, сёння мы займаліся б не радыкальнай рэформай, а карэкціроўкай нармальна дзейнічаючага механізма ў адносінах да эканамічны[illegible]умоў, што змяняюцца.

Таму сёння, ствараючы новую сістэму кіравання, заснаваную на дэмакратычных прынцыпах, крытэрыямі падбору кадраў павінны стаць інтэлект, адукаванасць, прафесіяналізм. Ці зможам мы гэтага дамагчыся? Здаецца, зможам. Мяне, напрыклад, вельмі ўзрадавала тое, што намеснікам Старшыні Савета Міністраў СССР назначаны акадэмік Л. Абалкін (хоць я і не адмаўляюся ад крытычных заўваг у яго адрас).

Леў КРУКАЎ,
дырэктар Навукова-даследчага эканамічнага інстытута Дзяржплана БССР.

Выпуск чайных напіткаў «Світанак», «Духмяны», «Крышталь» асвоіў калектыў маладзечанскага завода «Малінаўшчызна». Мірыс пахучы, мята, меліса лімонная, чабор і іншыя травы, якія вырошчваюць завадчане і дабаўляюць да напітку, надаюць чаю прыемную духмянасць і асаблівы смак. Не выпадкова попыт пакупнікоў на новую прадукцыю хутка расце, павялічваецца колькасць заявак на яе гандлюючых арганізацый.

НА ЗДЫМКАХ: загадчыца лабараторыі Зоя МОНІД (злева) і аграном Алена МОНІД правяраюць на спеласць пасевы мірысу пахучага; вось ён, маладзечанскі чай.

Фота Ю. ПАЎЛАВА.

БЕСКАРЫСЛІВАЯ ДАПАМОГА ВЕРУЮЧЫХ ЦЯЖКАХВОРЫМ

АБЛЯГЧЫЦЬ ЧУЖЫ БОЛЬ

У снежні мінулага года ў Мінскім кафедральным саборы прагучала просьба да веруючых—дапамагчы даглядаць цяжкахворых людзей у клініцы Інстытута траўматалогіі. І ўсяго праз некалькі дзён была створана служба міласэрнасці.

У ёй пакуль 32 чалавекі. Большасць—жанчыны, хаця ёсць і мужчыны. У іх дапамозе, дарэчы, асабліва вялікая патрэба, паколькі іншы раз неабходна фізічная сіла. Хворыя ж часам самастойна нават сесці не могуць, а трэба іх памыць, перасласць ложак, пераапрануць.

— Ведаеце, спачатку яны вельмі саромеліся нас, адмаўляліся ад дапамогі,—расказвае 24-гадовая Ірына Мікулік.—І не толькі таму, што мы «чужыя». Яны ... не прывыклі да такой увагі: санітаркі і нянечак жа не хапае. Адзін хлопец мне так і сказаў: «Я ўжо восем гадоў прыкаваны да ложка, заўсёды адзін, слова сказаць няма з кім. Вось прывыкну да вас, а раптам вы таксама пойдзеце, што тады?» І мне было цяжка пераканаць яго, што мы не кінем бальніцу, не пакінем хворых.

Іра гаворыць, што ім, сёстрам і братам міласэрнасці, было нялёгка і ў іншых адносінах.

— На першым часе, вяртаючыся з бальніцы, я многа плакала,—гаворыць яна.—Як успомню вочы тых маладых хлопцаў, якія ляжаць нерухома гадамі і, магчыма, ужо ніколі не паднімуцца без мыліц, дык душа проста на часткі рвецца Да таго ж, як ні грэх гэта, але давялося сябе перасільваць: у бальніцы ж праца не заўсёды, мякка кажучы, прыемная... Але я многа малілася, перачытвала Евангелле, дакарала сябе, успамінаючы, як рабілі святыя апосталы. Вельмі дапамагло і тое, што ў храме быў адслужаны спецыяльны малебен «Аб пачатку добрай справы», а затым кожную раніцу пры малітве сталі гучаць імёны і нашых падапечных, і ўсіх тых, хто нясе службу міласэрнасці. Нас гэта вельмі падтрымлівае.

Алена Жылкіна, староста службы, лічыць, што яе стварэнне неабходна не толькі для хворых, а ўвогуле для ўсіх. Прыклад людзей, якія добраахвотна ўсклалі на сябе такія абавязкі, магчыма, абудзіць і ў іншых жаданне дапамагаць. Але трэба разумець, гаворыць яна, што справа гэта цяжкая: некалькі сясцёр міласэрнасці не вытрымалі, пакінулі службу.

— Дзяжурым мы ў бальніцы, вядома ж, не кожны дзень,—расказвае яна,—а па графіку. Кожны выбірае найбольш зручны для сябе час—два разы на тыдзень па чатыры гадзіны. Хаця ёсць сярод сясцёр і братоў міласэрнасці і такія, хто спяшаецца да «сваіх» хворых ледзь ці не кожны дзень. Напрыклад, 78-гадовая Надзея Шарык, увогуле, здаецца, не пакідала б бальніцу...

Алена Аляксандраўна называе і іншыя імёны, паведамляе, што ў службе працуюць і інжынеры, і эканамісты, і рабочыя. Ёсць пажылыя людзі, ёсць і вельмі маладыя. Але ўсе яны, на яе думку, падобныя між сабой шчодрасцю душы, дабратой і любоўю да тых, хто мае патрэбу ў іх падтрымцы, цеплыні. Іру Мікулік яна лічыць адной з лепшых сясцёр міласэрнасці. І зусім не таму, што ў дзяўчыны больш прафесіяналізму (па асноўнай сваёй прафесіі яна таксама медсястра), а таму, што Іра бескарыслівая, усю душу ўкладвае ў служэнне хворым.

— Тыя гадзіны, якія я праводжу ў клініцы, пралятаюць як адно імгненне,—гаворыць дзяўчына.—І заўсёды шкада пакідаць сваіх падапечных. Мне здаецца, што людзі створаны для таго, каб дапамагаць адзін аднаму...

Добрая чутка пра службу міласэрнасці разнеслася па Мінску хутка. І вось нядаўна да іх прыйшла яшчэ адна просьба—ад урачоў пятай мінскай клінікі. На жаль, служба змагла накіраваць туды усяго 11 сясцёр міласэрнасці.

— Вельмі хацелася б,—гаварылі мне і Алена Аляксандраўна, і Ірына,—каб нас стала больш!

— А калі ўступіць у вашу службу захочуць не толькі веруючыя?—спытала я.

— Ну і выдатна,—у адзін голас адказалі сёстры міласэрнасці.—Мы з радасцю прымем да сябе любога чалавека, які хоча рабіць дабро.

А Ірына дадала яшчэ вось што:

— З таго часу, як я дапамагаю хворым, маё жыццё напоўнілася асаблівым сэнсам, таму што я магу хоць крыху, хоць на самую драбніцу, але аблягчыць чужы боль...

Наталля БУЛДЫК.

РЭХА ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ

НАПАЎЗАБЫТАЯ ВАЙНА

ДОБРАЯ прыкмета нашага часу — рост цікавасці да гісторыі, пераасэнсаванне яе падзей, абуджэнне памяці. Але які дзіўна выбарачны, няроўны гэты працэс. У ліку такіх падзей-дат і 75-годдзе з пачатку першай сусветнай вайны. Напаўзабытая вайна. Напаўзабытая трагедыя. Дзякуй богу, не ўсімі. Усвядоміўшы ўсю ненатуральнасць і небяспеку для духоўнага стану народа, ударыў у звон памяці беларускі пісьменнік Міхась Круль: сваёй аповесцю «Чырвоны касцёл», артыкуламі ў перыёдыцы, заклікам стварыць у раёне возера Нарач, на месцах кровапралітных баёў, мемарыял ахвярам першай сусветнай вайны. Ініцыятыва яго ўжо знайшла водгук у грамадскасці.

75 гадоў... Імгненне ў гісторыі і цэлае жыццё чалавека, пакалення. Адгукаючыся на гэтую дату, пройдзем па канве трагічных падзей той даўняй вайны, успомнім аб горкіх для расіян, для беларусаў, для многіх народаў свету, для ўсяго чалавецтва яе ўроках. Сёння, калі мы сур'ёзна задумаліся аб міры, гэта, напэўна, будзе вельмі своечасова.

Захаваўся стары здымак: над Чырвоным касцёлам у Мінску завіснуў нямецкі цэпелін. Здымак часоў першай сусветнай вайны. Сёння ён уяўляецца мне своечасовым сімвалам: у неба з храма ўзносяцца малітвы аб міры, але іх не чуюць ні багі, ні людзі.

Зрэшты, малітвы аб даравання міру, аб выратаванні і за спачын душы будуць потым. Спачатку былі ўрачыстыя малебны ў славу рускай зброі, цара і Бацькаўшчыны. Патрыятычны запал з прытвораў цэркваў, царскіх палацаў, з газетных палос расцякаўся па ўсёй неабсяжнай прасторы Расійскай імперыі. І мільёны адурманеных, падманутых, рассартаваных і раз'яднаных па ротах, батальёнах, палках яшчэ свята верачы, што ідуць змагацца за Бацькаўшчыну, на самай справе ішлі паміраць у акопы бясслаўнай імперыялістычнай. Як і мільёны тых, што ўзняліся ім насустрач па другі бок лініі фронта. Колькі стагоддзяў усё доўжыцца гэты падман, калі тым, хто мае ўладу і сілу, іграючы на святым пачуцці людзей — любові да радзімы, — удаецца пераканаць іх у праведнасці самых няправедных войнаў.

Так, гэта была вайна імперыялістычная, несправядлівая і захопніцкая з абодвух бакоў. Ну а калі так, ці варта на самай справе абуджаць жывую агульнанародную памяць аб ёй, клапаціцца аб аднаўленні зарослых, заараных старых магіл, разбураных часам і людской абыякавасцю, нематой помнікаў? І тым больш непакоіцца аб стварэнні новых, напрыклад, аб мемарыяле ахвярам першай сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі, у раёне возера Нарач. Ці варта? Бо столькі гадоў мінула, і столькі новых, драматычных і трагічных падзей напластавалася на тыя даўнія падзеі. Не звонам ужо, але слабым рэхам прабіваецца тая вайна скрозь пласт часу да нашай памяці. Змяніліся пакаленні. Высахлі слёзы смутку. Аціх боль старых ран.

Шчымяць, кровачачаць яшчэ раны вайны іншай — другой сусветнай, Вялікай Айчыннай. І выйшаў, нарэшце, на паверхню столькі гадоў заглушаны анестэзіяй страху боль ран, нанесеных рэпрэсіўнай сталінскай сякерай. Боль вядомых і невядомых пакуль Курапатаў.

Але менавіта таму, што ўсё гэта было на зямлі, на адной і той жа зямлі, — варта! Неабходна. Няхай паднімуцца, уражваючы сваёй нечаканай блізкасцю, помнікі і мемарыялы: ахвярам і героям першай сусветнай, грамадзянскай, Вялікай Айчыннай войнаў. І барацьбітам за перамогу Кастрычніцкай рэвалюцыі і Савецкай улады ў Беларусі. І ахвярам сталінізму. І героям Айчыннай вайны 1812 года. І Кастусю Каліноўскаму. І беларускім асветнікам. І... Кожны з іх няхай нясе свой змест, свае сімвалы, раскрываючы разам з тым агульную сутнасць — непарыўную пераемнасць пакаленняў, сувязь часоў і падзей.

Першая сусветная вайна бушавала на планеце 4 гады 3 месяцы і 10 дзён: з 1 жніўня 1914 года да 11 лістапада 1918. У яе арбіту аказаліся ўцягнутымі 38 дзяржаў з насельніцтвам звыш 1,5 мільярда чалавек — тры чвэрткі насельніцтва зямнога шара. Пад ружжо было пастаўлена 73,5 мільёна чалавек. І калі трубы палкавых аркестраў сыгралі сігнал адбою, чалавецтва недалічылася 10 мільёнаў жыццяў — столькі, колькі загінула ва ўсіх еўрапейскіх войнах за тысячу папярэдніх гадоў. Яшчэ 10 мільёнаў грамадзянскага насельніцтва забралі хваробы, эпідэміі, голад. Загінула, памерла, перастала існаваць 20 мільёнаў унікальных, своеасаблівых светаў.

Дабавім да загінуўшых 20 мільёнаў параненых, не забудзем аб мільёнах, што страцілі прытулак, калі віхура вайны падняла іх з родных мясцін і пагнала па гаротных бежанскіх дарогах. Улі[illegible] і 208 мільярдаў долараў даткаваных толькі на ваенныя патрэбы, г. зн. на тыражаванне смерці. А яшчэ былі разбураныя заводы, што не працавалі, руіны гарадоў, спаленыя вёскі. Страшэнны вынік вайны, зусім не выпадкова і не тол[illegible]а колькасці дзяржаў-удзе[illegible]ц упершыню ў гісторыі названай сусветнай. За гэтай назвай стаіць яшчэ і маштаб страт, асабліва жудасны сваім балансам, які зраўняў няпоўных пяць гадоў з папярэдняй тысячай гадоў. Па сутнасці гэта вайна дастаткова відавочна выявіла тэндэнцыю спаўзання чалавецтва да свайго самазнішчэння, калі яно не зможа ў час апамятацца і знайсці спосаб вырашыць узнікшыя супярэчнасці без зброі.

Ужо тады перадавыя розумы, прагрэсіўныя грамадскія сілы з трывогай загаварылі аб небяспецы вайны як сродку вырашэння міждзяржаўных спрэчак. Аднак змяніць палітыку сваіх дзяржаў ім не ўдалося. Узяў верх традыцыйны, вузкакласавы падыход пануючай эканамічна і палітычна буржуазіі. Больш таго, ён стаў вызначальным у адносінах да першай у свеце сацыялістычнай дзяржавы. Самае вялікае, у што змагло выліцца грамадскае адмаўленне вайны, — гэта ў пацыфісцкі рух. Ён меў свой прагрэсіўны сэнс і сваю высакародную мэту, але ў тых умовах аказаўся бяссільны.

У Расіі новае разуменне вайны і міру з найбольшай паслядоўнасцю і дакладнасцю выказалі Ленін і бальшавікі. Іх рашуча падтрымалі рэвалюцыйна-дэмакратычныя сілы, большасць працоўнага народа — рабочыя, салдаты, сяляне, перадавая інтэлігенцыя. Кастрычніцкая рэвалюцыя, па сутнасці, вырасла з адмаўлення вайны, з барацьбы за мір. Яна аказалася адзіным сродкам, які здольны быў насуперак волі ўрадаў краін Антанты і Траістага Саюза спыніць імперыялістычную вайну. «Далоў вайну, — тлумачыў у той час Ленін, — не азначае кіданне штыка. Гэта азначае пераход улады да іншага класа».

Факт класавай блізарукасці буржуазіі беспрыкладны: ва ўрадаў ваюючых дзяржаў, здаецца, нават не ўзнікла ідэя заключэння міру як магчымага сродку спынення рэвалюцыі. Наадварот, ідэя вайны, і менавіта як сродку задушэння рэвалюцыі, стала вызначальнай, адсунуўшы на другі план яе першапачатковы пабуджальны стымул — перадзел сфер уплыву. Орган шведскіх сацыял-дэмакратаў газета «Палітыкен» у пачатку лістапада 1917 года пісала: «Рэвалюцыя рабочых і салдат, якая скінула ў сакавіку царызм, імкнулася да міру, хлеба і забеспячэння ўлады народа. Але ўладу захапілі ў свае рукі капіталісты. Пачаўся голад, стала ясна: або рэвалюцыя заб'е вайну, або вайна — рэвалюцыю. Бюракратыя і капіталісты рабілі ўсё для таго, каб вайна забіла рэвалюцыю».

Гістарычны вынік гэтага супрацьстаяння вядомы. У трагічным полымі вайны, патушаным рэвалюцыяй, Ленін і бальшавікі разгледзелі прынцып, які і прапанавалі ў якасці асноватворнага ў міжнародных адносінах, — прынцып мірнага суіснавання. Але, на жаль, на шляху яго паўстаў фашызм. І павінна была прагрымець яшчэ адна сусветная вайна, якая забрала ўжо 50 мільёнаў жыццяў, павінна была паявіцца атамная зброя, спатрэбілася прайсці праз ледзяны страх вайны «халоднай», каб гэты пынцып пачаў, нарэшце, асэнсоўвацца як адзіная альтэрнатыва самазнішчэнню.

Новыя канцэпцыі не з'яўляюцца раптоўна, але падрыхтоўваюцца ўсім ходам развіцця чалавечага духу, усім гістарычным вопытам грамадства — яго дасягненнямі і памылкамі, яго радасцямі і бедамі, яго хваробамі і вылячэннямі. Ці не з магіл загінуўшых у той першай сусветнай, ці не на хлебных палях, бяздушна перааараных Марсам, прабіліся першыя парасткі разумення прыярытэту агульначалавечых каштоўнасцей над класавымі. Парасткі, якім не суджана было ў той час расцвісці, злучыць расколаты свет. Але і загінуць ім таксама не далі. Іх захаваў народ, які зрабіў рэвалюцыю, збярог у жорсткіх класавых баях грамадзянскай вайны, пранёс, як сцяг, у свяшчэннай Айчыннай, вызваляючы сваю і іншых народаў зямлю ад фашысцкага рабства. З тых парасткаў вырасла новае асэнсаванне, новае разуменне неабходнасці жыць у міры, мірнай жа працай сцвярджаючы перавагі той або іншай сацыяльнай сістэмы. З тых парасткаў ленінскага прынцыпу мірнага суіснавання вырастае, набываючы ясную тэарэтычную сутнасць і першыя практычныя контуры, канцэпцыя новага палітычнага мыслення.

У той, сямідзесяцігадовай даўнасці вайне дастаткова добра відаць і вытокі сённяшніх форм і метадаў барацьбы за мір — народнай дыпламатыі, палітыкі нацыянальнага прымірэння. Ці не магутныя антываенныя мітынгі і дэманстрацыі, ці не братанне на франтах — папярэднікі іх?! Дастаткова ўспомніць чэрвеньскія 1917 года дэманстрацыі пратэсту супраць прынятага Часовым урадам рашэння аб наступленні на фронце, дэманстрацыю — 3-4 ліпеня, расстраляную па загаду Часовага ўрада.

Дастаткова ўспомніць серыю братанняў на Заходнім фронце. Эпізадычныя да Кастрычніцкай рэвалюцыі, яны перараслі ў магутны рух пасля яе перамогі. 9 лістапада старшыня СНК У. І. Ленін звярнуўся да ўсіх палкавых, дывізіённых, карпусных, армейскіх і іншых камітэтаў, да ўсіх салдат і матросаў з заклікам узяць справу міру ў свае рукі. Падтрымка ўрада, які прадаставіў франтавым часцям поўнае права заключаць мясцовыя перамір'і, «салдацкія міры» з супрацьстаячымі часцямі і злучэннямі, развязала ініцыятыву салдацкіх мас. І не толькі па гэты, але і па той бок фронта. Нейтральная паласа адчужэння стала паласой сяброўскіх сустрэч. 14 лістапада паміж грэнадзёрскім корпусам і нямецкім камандаваннем супрацьстаячай часці быў падпісаны першы дагавор аб перамір'і: 19 лістапада ў 12 гадзін дня на ўчастку Баранавічы — Гарбачы — Паланечка змоўклі гарматы, ваенныя дзеянні спыніліся. Серыю новых «салдацкіх мiраў», якая прайшла ўслед за ім, завяршыў падпісаны 21 лістапада ў Солах дагавор аб перамір'і паміж ваюючымі арміямі на ўсім працягу Заходняга фронта. Гэта была бліскучая перамога народнай дыпламатыі, якая аказала велізарны рэвалюцыйны ўплыў на салдацкія масы ўсіх франтоў, аблягчыла Савецкай рэспубліцы выхад з сусветнай вайны.

Заходні фронт... Яго трохсоткіламетровае лязо з поўначы на поўдзень — ад Дзвінска (праз Паставы, Баранавічы) да Пінска [illegible] рассякло па жывому цела [illegible]русі. Цяжкія абарончыя баі 1915 года: за Брэст-Літоўск — аддадзены, за Гродна — адступілі, за Вільню — утрымалі. Але потым ідзе новае наступленне і прарыў фронта [illegible]ля Свянцян. Брэш удалося [illegible]ыць толькі ў ваколіцах [illegible]дзечна — Вілейкі — Смаргоні. Праціўнік быў адцяснёны ў раён азёр Нарач — Свір. Фронт стабілізаваўся, абодва бакі перайшлі да пазіцыйнай вайны, непрыкметна, але метадычна — адзін за адным, дзесятак да дзесятку, сотня да сотні, тысяча да тысячы — збіраючы сваё злавеснае жніво. Разавая ж цана Свянцянскага прарыву — 200 тысяч жыццяў.

Возера Нарач яшчэ раз увойдзе ў летапіс сусветнай вайны, даўшы назву наступленню войск Паўночнага і Заходняга франтоў у сакавіку 1916 года — Нарачанская аперацыя. 100 тысяч салдат, разарваных снарадамі, прашытых кулямі, удушаных газамі, леглі ў новыя брацкія магілы. Газы — страшэнная здань зброі масавага знішчэння прыйшлі да нас таксама з першай сусветнай.

Наступленне не прывяло да поспеху, захліпнулася, але сарвала другое — германскіх войск на Вердэн, якое адкрывала дарогу да Парыжа. Царскі ўрад салдацкімі жыццямі разлічыўся па саюзніцкіх векселях за шматмільярдныя пазыкі. Але гэта ўрад. Салдаты ж, гінучы, выратоўвалі тысячы жыццяў французскіх салдат — такіх, як яны, рабочых, земляробаў, служачых. Будзем і пра гэта помніць.

Заходні фронт... Яго паўтарамільённая армія ў пераважнай масе сваёй стала апорай Кастрычніцкай рэвалюцыі. Да пачатку кастрычніка тут дзейнічала адна з самых шматлікіх франтавых арганізацый бальшавіцкай партыі, якая налічвала 21 тысячу членаў. У адрозненне ад іншых франтоў бальшавікі Заходняга фронта і бальшавікі прыфрантавой Беларусі аб'ядналіся ў адзіную партыйную арганізацыю з агульным кіруючым органам — Паўночна-Заходнім абласным камітэтам РСДРП(б). Яснасць палітычнай лініі, рашучасць і прадуманасць канкрэтных дзеянняў, аўтарытэт яе лідэраў, такіх, як А. Мяснікоў, В. Фамін, М. Хатаевіч, І. Селязнёў, В. Каменшчыкаў і інш., забяспечылі бальшавікам масавую падтрымку сярод салдат. Рэвалюцыя на Заходнім фронце перамагла хутка і па сутнасці бяскроўна.

Вайна ператварыла Беларусь у арэну ваенных, баявых дзеянняў. Такая арэна не мае абаронных зон. Нават там, дзе не свісцяць кулі. Мірнае насельніцтва перастае быць мірным, плаціць сваю бязмерную даніну вайне. Чвэртка Беларусі з двума мільёнамі жыхароў апынулася пад акупацыяй. Яшчэ паўтра мільёна чалавек ператварылася ў бежанцаў, гаравалі па чужых кутах, перабіваючыся выпадковымі заробкамі. Цяжкія паборы, падаткі, рэквізіцыі, прыцясненні, голад і холад, хваробы і эпідэміі выкошвалі мірных аратых, жанчын і дзяцей. Мы не ведаем дакладных лічбавых даных аб лёсе мірных беларусаў у агульным трагічным спісе ахвяр грамадзянскага насельніцтва за гады вайны, але ў вобразнай ацэнцы Міхаіла Круля, што стала Беларусь за гады гэтыя магільнікам нумар адзін, — няма перабольшання.

Вайна нанесла велізарную страту фізічным сілам беларускага народа, але разам з тым, ператвараючыся ў рэвалюцыйную, паскорыла яго палітычнае абуджэнне, рост яго нацыянальнай самасвядомасці. Па той бок фронта разгаралася вызваленчая брацьба (аж да ўзброенай партызанскай) супраць захопнікаў, па гэты — рэвалюцыйная. Тысячы беларусаў — салдат, матросаў, рабочых — удзельнічалі ў рэвалюцыі ў Петраградзе, Маскве, іншых гарадах, у арміі і на флоце. У рэвалюцыйныя ж настроі і дзеянні, ва ўсведамленне сябе як нацыі пераплаўляліся паступова ў горніле вайны гора і слёзы беларускіх бежанцаў. Яны побач з салдатамі і матросамі склалі касцяк левага крыла Беларускай сацыялістычнай грамады, якое яго лідэр Д. Жылуновіч прывёў да бальшавікоў, касцяк Беларускай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі, якую стварыў А. Чарвякоў і якая ў красавіку 1918 года была ператворана ў беларускую секцыю пры Петраградскім раённым камітэце РКП(б). Перамога Кастрычніцкай рэвалюцыі і Савецкай улады ў Беларусі стварыла аснову, а рост нацыянальнай самасвядомасці беларускіх працоўных паслужыў адным з важнейшых пабуджальных фактараў для нацыянальна-дзяржаўнага самавызначэння беларускага народа, для ўтварэння БССР.

...Прычыны і характар, змест і вынікі, месца ў агульным кантэксце гістарычных падзей, сувязі з мінулым і сучасным, класавае і агульначалавечае, героі і ахвяры, мужнасць і баязлівасць, гуманнасць і жорсткасць — як многа граняў, як многа глыбінь у першай сусветнай вайны. І гэткай жа шматграннай, глыбокай павінна быць памяць аб ёй.

Душа чалавечая ў сваіх адносінах да мінулага і сучаснага, да тых, хто знаходзіцца на зямлі і ў зямлю пайшоў, — непадзельная. Чалавек, абыякавы да дзедаўскіх і бацькоўскіх магіл, не можа быць спагадлівым да тых, хто побач з ім. Яшчэ і таму неабходны мемарыял ахвярам першай сусветнай вайны. Гэта не проста святая даніна памяці загінуўшым, не проста гістарычная адукацыя саміх сябе. Сэнс і змест, 'дэйна-маральная напоўненасць мемарыяла багатыя і шматгранныя, непасрэдна перагукаюцца з усімі радасцямі, болем і трывогай нашага сённяшняга жыцця.

Толькі дзве сусветныя вайны пранесліся вогненным тайфунам над планетай. І цэлых дзве. Сусветныя. Няхай жа толькі ў памяць аб іх і застануцца манументы, бо помнікаў трэцяй ставіць проста не будзе каму.

Аляксей КАРОЛЬ,
кандыдат гістарычных навук.

События 1939 — 1940 годов представляют для этого человека не просто профессиональный интерес: это часть его жизни. Доктор исторических наук, главный научный сотрудник Института истории Академии наук Молдавии Изяслав Левит летом 1940 года, когда решалась судьба Бессарабии, кончал в Кишиневе румынский лицей. Сегодня, когда мы стремимся узнать правду о событиях 50-летней давности и в Молдавии идет острая дискуссия по резолюции съезда Народного фронта, в которой воссоединение Молдавии с СССР квалифицируется как аннексия, суждение такого специалиста представляет особый интерес.

СВИДЕТЕЛЬСТВО УЧЕНОГО И ОЧЕВИДЦА

БЕССАРАБИЯ, 1940 ГОД: КАК ЭТО БЫЛО

«История требует объективного подхода, и ей чуждо видение событий в черно-белом варианте, — говорит доктор Левит. — Действительно, воссоединение Молдавии с СССР явилось следствием советско-германской договоренности, достигнутой в связи с заключением пакта о ненападении 23 августа 1939 года. Однако, анализируя события того времени, нужно учитывать и советско-румынский конфликт в период между двумя мировыми войнами, и тот факт, что Советское правительство никогда не признавало аннексии Бессарабии Румынией. И с этой точки зрения фраза в имеющей хождение копии секретного протокола: «с советской стороны подчеркивается интерес СССР к Бессарабии» — не представляет какого-либо изменения в позиции Москвы.

Дело в том, что после того, как в декабре 1917 года румынская армия оккупировала Бессарабию под предлогом охраны тыловых коммуникаций, в марте 1918 года было подписано советско-румынское соглашение, по которому Бухарест обязался вывести оккупационные войска в двухмесячный срок. Однако в нарушение этого 9 апреля 1918 года правительство Авереску объявило об аннексии Бессарабии. Даже когда на Парижской мирной конференции румынам было предложено провести плебисцит в Молдавии, те отказались, опасаясь его исхода, ибо молдавское население было недовольно ликвидацией автономии и отменой Декрета о земле, принесенных Октябрьской революцией 1917 года в России. «Какой плебисцит, это будет восстание! — говорил румынский министр иностранных дел Братяну в Париже. — Вы что, хотите устроить у нас революцию?»

Советская сторона, однако, не признала эту аннексию, и река Днестр, отделявшая Бессарабию от Молдавской автономной ССР, образованной в составе Украины в 1924 году, рассматривалась как демаркационная линия. Когда в 1935 году шли переговоры о заключении советско-румынского договора о взаимопомощи, была достигнута договоренность считать вопрос нерешенным. СССР согласился лишь не прибегать к военной силе для его решения.

С точки зрения доктора Левита, постановка советской стороной вопроса о Бессарабии связана с поражением Франции летом 1940 года, так как тем самым утрачивали силу французские гарантии границ Румынии. В свое время СССР выражал протест против этих гарантий, но расстановка сил была иной, и в Париже к ним не прислушались.

«Конечно, внешняя политика Сталина была имперской политикой, — говорит историк, — и об этом свидетельствует само содержание ноты румынскому правительству от 26 июня. Она носила ультимативный характер, и в отличие от прежних советских демаршей в ней ничего не говорилось ни о румынской аннексии, ни о нарушении румынской стороной соглашения от марта 1918 года и международного права, фигурировали совсем не те мотивы, которые приводились в документах, составленных при жизни Ленина и несколько лет после его смерти».

28 июня Красная Армия форсировала Днестр и вступила на территорию Бессарабии и Северной Буковины.

«Когда меня спрашивают, как я оцениваю события 1918 года и 28 июня 1940 года, — говорит доктор Левит, — я отвечаю: оценку дал сам молдавский народ — в 1918 году он выступил против оккупантов с оружием в руках, а в 1940 году в большинстве приветствовал Красную Армию. Мне тогда было 1[illegible], и я видел, как весь город с цветами встречал советских солдат.

Конечно, сталинизм вскоре дал себя знать. Когда на улицах появились «черные вороны», энтузиазм ста[illegible]адать. Но заряд все же со[illegible]нился: когда в 1941 году Германия напала на СССР, у военкоматов вытянулись длинющие очереди добровольцев. Судите сами: если раньше молдавский крестьянин не мог попасть к врачу, а его дети не всегда могли ходить в школу, потому что за это надо было платить, то при Советской власти это стало бесплатным и доступным. Была ликвидирована безработица, хотя заработная плата была невелика. Куцей была и аграрная реформа.

Страшные последствия имела депортация 13 июня 1941 года. Мера была необходимая: и румыны вывозили людей из пограничной зоны. Но кого хватали у нас? Интеллигенцию, учителей, бывших служащих румынских учреждений. В результате в 1944 году многие бежали с оккупантами из страха репрессий, а в республике после освобождения почти не оказалось специалистов. Спасибо, прислали из Ленинграда врачей, которые и лечили, и готовили местные кадры. Чтобы обеспечить республику электричеством, были направлены энергопоезда, а тем временем люди, приехавшие со всей страны, — в Молдавии не было квалифицированных рабочих — строили Молдавскую и Дубоссарскую ГРЭС. Таких примеров привести можно много...»

В самом деле, трудно однозначно оценить тот период. Самому Изяславу Левиту пришлось испытать на себе систему сталинщины, когда за публикацию одной научной статьи его подвергли разгромной критике, в знак унижения его фамилию печатали в газетах с маленькой буквы и выгнали с работы. Но историк остался верен объективности, даже в самые трудные годы не идя на сделку с совестью.

Игорь СЕДЫХ.

ЗА ЧТО ВЫСТУПАЮТ МОЛОДЫЕ ИСТОРИКИ

РАЗРУШАЯ ДОГМАТЫ

Историки из 67 городов страны, собравшись в Москве, обсудив волнующие их вопросы и удивившись схожести собственных проблем, учредили Советскую ассоциацию молодых историков (САМИ). Она пополнила внушительный список союзов и обществ, возникших по инициативе «снизу» за годы перестройки. Еще одно «общество молодых» стремится стать альтернативой существующим структурам, зараженным «аппаратным вирусом».

ВОПРЕКИ ФАКТАМ

Идея подобной ассоциации витала в профессиональных кругах историков несколько лет. Например, Евгений Кожокин, старший научный сотрудник Института всеобщей истории, избранный председателем совета ассоциации, добивался ее создания с 1983 года. История, как и другие общественные науки, много лет следовала указаниям партийных инстанций, часто вопреки историческим фактам. Это привело к деградации науки и падению квалификации научных сотрудников. Сейчас положение меняется, но, увы, переливание свежей крови из исторической публицистики и общественных дискуссий в академические труды происходит слишком медленно. Причины этого в людях, а не в официальных установках. Проблема — в усвоенном целым поколением историков догматическом подходе, идеологических стереотипах, корпоративности в престижных институтах.

ЮНИОРЫ ИЛИ МАСТЕРА?

Хотя в названии ассоциации и фигурирует слово «молодые», в уставе существует лишь возрастной ценз для членов правления и для вступления в САМИ—40 лет. Рядовые члены не будут выбывать из ассоциации по возрасту.

Очевидно, ассоциацию следует рассматривать не как «команду юниоров» от истории, а как попытку создать профессиональное объединение типа творческого союза ученых одной специальности. Ассоциация—независимая неформальная общественная с[illegible]тура — должна выступить альтернативой [illegible]ествующим забюрократизированным институтам. Объединить единомышленников независимо от районов проживания, должности или ведомственной принадлежности института. Стоит подчеркнуть, что идея такого профессионального клуба, укрепляющего связи не между [illegible]альником и подчиненным, а между колл[illegible] и единомышленниками, очень популярна [illegible]ейчас в СССР.

ВЗГЛЯД СВЫСОКА

Эти структуры устраивают далеко не всех. Бюрократия пока надежно защитила себя от посягательств системой учредительства, необходимого сейчас для официального признания любой общественной организации. Формально учредителями САМИ выступили ЦК ВЛКСМ, АН СССР, общество «Знание». Однако, увы, в подходе этих организаций наблюдается пока лишь «пристройка сверху». Представители общества «Знание», например, считают, что члены ассоциации должны на конкурсной основе читать лекции от этого добровольного общества, и удивляются реакции молодых, заявивших о том, что они будут читать лекции там, где захотят, и о тех проблемах, которые сами посчитают важными.

ЦЕЛИ АССОЦИАЦИИ

САМИ объединяет коллег «для развития исторической науки, распространения и утверждения научного мировоззрения». Ассоциация будет оказывать помощь молодым специалистам-историкам в профессиональном становлении, координировать деятельность историков различной специализации. Важной составной частью деятельности САМИ будет популяризация и пропаганда на языках СССР исторических знаний в нашей стране и за рубежом. В уставе САМИ записаны такие положения, которые могли бы войти в нравственный кодекс ученого-историка: борьба с догматизмом, национальной нетерпимостью, монополизмом и корпоративностью в науке. Главным профессиональным качеством молодые ученые считают непредвзятую, гражданскую позицию историка. САМИ выражает готовность сотрудничать с государственными, общественными организациями, оказывать профессиональную помощь обществам охраны памятников и движениям за сохранение исторических и духовных ценностей.

В САМИ действуют различные секции. Пока их 8. Архивоведы разрабатывают альтернативный проект закона об архивах. Историки КПСС готовы разработать программу изучения истории партии. Конкурс концепций исторического образования готовит секция преподавания. Формируется секция экономической истории. В других группах исследуются проблемы использования количественных методов в истории, исторической психологии и другие. Результаты исследований и научная информация будут публиковаться в изданиях САМИ. Связь с ассоциацией можно установить по адресу: 117036, Москва, ул. Дм. Ульянова, Институт всеобщей истории АН СССР, Советская ассоциация молодых историков.

Валерий КЕРОВ.

ТЕНЕВАЯ ЭКОНОМИКА

Существование теневой экономики в СССР до самого последнего времени оставалось «за бортом» официальной статистики. Лишь в 1989 году Государственный комитет СССР по статистике впервые стал предоставлять прессе сведения на этот счет. И хотя они все еще продолжают носить выборочный характер, однако достаточно впечатляющи, чтобы можно было составить некоторое представление о масштабах явления. Так, например, выяснилось, что водители государственного транспорта и работники государственных же (других в стране нет) бензоколонок получают ежегодно от перепродажи горючего свыше 2 миллиардов «левых» рублей.

Что касается общей суммы денег, проходящей в течение года по каналам теневого оборота, то, по оценкам независимых специалистов, она достигает 100—150 миллиардов рублей в год. А чтобы оценить «вес» теневого сектора, достаточно сопоставить его с наличием в стране «живых», наличных денег («теневые деньги» практически всегда наличные). Население страны получает в виде зарплаты (а это подавляющая форма легальных доходов) около 330 миллиардов рублей в год, еще 70 миллиардов рублей составляют выплаты в виде пенсий, пособий и стипендий и, наконец, денежные сбережения населения, которые немедленно могут быть предъявлены на потребительском рынке, составляют около 350 миллиардов рублей (из них 307 миллиардов — вклады в учреждениях Сберегательного банка СССР). Таким образом, речь идет о «прокрутке» через теневые каналы до 20 процентов денежных средств, имеющихся в распоряжении населения.

Из чего складывается этот оборот? Стереотипные представления, господствующие среди населения, исходят из того, что весь теневой сектор — это «ворованные» деньги, поле деятельности организованной экономической преступности и «чистой» уголовщины. Однако анализ показывает, что пропорции выглядят иначе. Так, Госбанк и Министерство внутренних дел СССР провели открытую дискуссию о теневой экономике, в ходе которой были обнародованы данные, что на уголовный мир приходится в лучшем случае 5 процентов сумм, вращающихся в теневой экономике. Сложнее определить долю уголовно наказуемой экономической преступности, но и ее доля не является подавляющей, приближаясь к трети. Все остальное идет на восполнение дефицита в сфере предложения.

Именно постоянный дефицит на рынке потребительских товаров и услуг является основной «нишей» для теневой экономики. Сегодня, к примеру, неудовлетворенный платежеспособный спрос на товары и услуги, по вполне официальным оценкам, превышает 70 миллиардов рублей в год. И эта цифра вполне корреспондирует с той долей оборота теневого сектора, которая, по мнению экономистов, лежит за пределами «настоящей» организованной экономической преступности.

Объем сферы медицинских теневых услуг достигает 2,5—3 миллиардов рублей в год. Это — компенсация за низкую оплату персонала здравоохранения.

С 70-х годов упрочился теневой сектор в сфере образования. На оплату услуг репетиторов население ежегодно расходует 1,5 миллиарда рублей.

Затем идут теневые услуги пассажирского транспорта — 1,3 миллиарда рублей, жилищно-коммунальные услуги — 0,7 миллиарда рублей, услуги культуры—0,3 миллиарда рублей.

Поэтому для смягчения негативных явлений, связанных с теневой экономикой, специалистами предлагается путь, противоположный уже традиционному «репрессивному» — либерализация в отношении альтернативных производителей, поощрение конкуренции продавцов. Собственно, ее должна обеспечить радикальная экономическая реформа в государственном секторе. Но пока она «наберет обороты», понадобятся дополнительные срочные меры. Это — легализация той части теневой экономики, чья деятельность восполняет дефицит экономики «законной», развитие совместных предприятий с ориентацией на внутренний рынок — с импортозамещающими целями и, наконец, на ближайшее время, пока напряжение на потребительском рынке особенно сильно — «товарную интервенцию» в виде закупки наиболее ходовых сейчас на черном рынке товаров — той же бытовой электроники.

Леонид КОРЕНЕВ.

У БЕЛАРУСАЎ ЗА БУГАМ

ПА БЕЛАСТОЧЧЫНЕ

IV. ГРУПАВЫ ПАРТРЭТ ЛЯ КУПАЛЬСКАГА ВОГНІШЧА

Увечар перад Купаллем мы дамовіліся сустрэцца з Алай Орса-Рамана. Папярэдне я паведаміла ёй, што Беларускае таварыства «Радзіма» мае намер запрасіць іх калектыў у Мінск. І цяпер трэба было абгаварыць усе ўмовы, удакладніць дэталі. Сабраліся ў маленькім пакойчыку кіраўніка «Васілька». Хлопцы і дзяўчаты абкружылі нас з усіх бакоў — уважліва назіраюць за журналісткай з Мінска, спяшаюцца задаць кожны сваё пытанне.

— Давайце па чарзе, — прапаную я.

— Згода, але няхай усе размесцяцца на падлозе, каб добра было відаць.

На тым і пагадзіліся.

— Гэта праўда, што нас запрашаюць у Мінск? — яшчэ раз пытаецца Ала, а ў вачах яе сумненне.

Я перадаю жанчыне візітную картку афіцыйнай асобы таварыства, па даручэнню якой і зрабіла ёй вуснае запрашэнне. Але і яна, і моладзь, тым не менш, паглядаюць неяк недаверліва. Тады тлумачу:

— Вас запрашаюць усіх. У любы час, які вам падыходзіць. Трэба будзе толькі звязацца з нашым таварыствам, паведаміць пра свае намеры, пра час, у які збіраецеся прыехаць.

— А ці не праляціць самалёт, у якім мы будзем знаходзіцца, праз Мінск, далей, у Сібір? — зноў чуецца ўстрывожаны і асцярожны голас.

— ? — я нават не знайшла, што адказаць, бо не зразумела, пра што пытаюцца. Перапытала:

— Як гэта праляціце? Чаму гэта ў Сібір?

— Ну, у вас жа ўсіх, хто не так думае, як афіцыйна дазволена, — у Сібір.

І вось тут я ўжо не стрымалася — рассмяялася ад душы. Але, гледзячы на сімпатычныя, сур'ёзныя твары маіх юных землякоў з Амерыкі, усё ж такі не магла канчаткова зразумець, наколькі сур'ёзна яны пытаюцца.

— А вы ведаеце, што ў нас цяпер адбываецца ў краіне?— спытала на ўсялякі выпадак.

— Чыталі, чыталі. Перабудова, — пачулася з усіх бакоў.

— Не трэба крыўдзіцца, — нарэшце, уступае ў гаворку Ала Орса-Рамана. — Мы нядрэнна ведаем, што адбываецца зараз у Савецкай краіне, у Беларусі. Чытаем рэспубліканскія газеты «Літаратура і мастацтва», «Чырвоная змена», часопісы «Маладосць», «Крыніца», мастацкую літаратуру, публіцыстыку.

— А «Голас Радзімы»?

— Шчыра?

— Вядома, шчыра!

— Ваша газета не надта папулярная ў нас. Мы лічым, што яна займаецца прапагандай. Асабліва кампраметуе сябе, калі друкуе артыкулы па гісторыі. Многа нацяжак, недарэчнасцей, проста няпраўды... А несправядлівыя абвінавачванні ў адрас беларускай эміграцыі... Ці ведаеце вы, як жывем мы, беларусы, у Амерыцы? Мы захавалі сваю мову. Беларускі інстытут навукі і мастацтва ў Нью-Йорку выдае зборнікі гістарычных дакументаў. Мы шануем сваю мову, традыцыі, звычаі. Моладзь ведае беларускія народныя песні, танцы. Зразумейце, як крыўдна бывае за Беларусь, калі ў ЗША прывозяць з Саюза нейкую выстаўку, і ў нашым павільёне ніхто з абслугі не можа сказаць ні слоўца па-беларуску, ды і нашага традыцыйнага не прыдбаеш — адны матрошкі. Разумееце?

Так, я разумею ўсё, што кажа Ала Орса-Рамана.

І хаця вельмі непрыемна чуць гэткі несправядлівы водгук пра выданне, у якім працуеш, тым не менш стрымліваюся ад катэгарычных пярэчанняў. Цяпер не час высвятляць узаемныя крыўды, выстаўляць свае амбіцыі. Мы надта доўга былі ў канфрантацыі.

А калі Ала Орса-Рамана ды іншыя нашы землякі-эмігранты чыталі б зараз «Голас Радзімы» і непрадузята ставіліся да тых ці іншых публікацый на яе старонках, то не маглі б не адзначыць, што пытанні гісторыі, мовы, адраджэння нацыянальнай культуры займаюць адно з галоўных месцаў у перабудовачных працэсах, што паступова запаўняюцца «белыя плямы» гісторыі, аднаўляюцца нацыянальныя прыярытэты.

— Паважаная Ала, дзякуй за шчырасць, — кажу я. — Калі вы пабываеце ў нас, то лепш будзеце разумець і ўяўляць рэальнае жыццё ў Беларусі. Многае ў ім неадназначна. Але згадзіцеся, што паміж намі будзе больш карысным дыялог, чым зацятае маўчанне.

Мне нават здаецца, што ўсе з палёгкай уздыхнулі. Зноў загаманілі, абмяркоўваючы будучую паездку, праграму выступленняў.

— Раскажыце больш пра «Васілёк», — прашу я, — пра яго ўдзельнікаў, пра тое, як развучваеце танцы, дзе выступаеце.

— Я не магу, не маю права гаварыць за сваіх артыстаў, а раптам яны не згодныя. У нас прынята прасіць дазволу ў чалавека, калі пішаш пра яго, — чую я не вельмі пераканаўчыя тлумачэнні кіраўніка танцавальнага гуртка. — Раскажу ўвогуле. У нас каля 30 чалавек. Старэйшая група — гэта ў сярэднім 25—30-гадовыя. Ёсць яшчэ дзеці па 12—13 гадоў. Нашы артысты — гэта інтэлігенцкае ядро беларускай эміграцыі. Гурток дзейнічае пры аб'яднанні беларускай моладзі. Тут людзі высокаадукаваныя: вучоныя, адвакаты, урачы. Ёсць студэнты. Вось, бадай, і ўсё — бо час ужо ехаць на Купалле, нас чакаюць. Але мне гэтак хацелася яшчэ пагутарыць з вамі. Шчыра, адкрыта. Давайце заўтра, мы будзем выступаць у філармоніі.

Замовіўшы яшчэ адну сустрэчу з Алай Орса-Рамана, мы паселі па машынах, і яны рванулі ў бок лесу, дзе ля рачулкі Супраслі ўжо збіраліся студэнты — члены Беларускага аб'яднання студэнтаў (БАС), госці свята песні.

Месца выбралі — проста казка. На пагорку — дамок, які студэнты знялі ў гаспадароў на два дні. Сюды можна зайсці, пад'есці, выпіць гарачай гарбаты ці кавы. На двары — калодзеж. А ўніз ад хаты да рэчкі вядзе сцежка. Ля самай рачулкі і расклалі сухое голле для будучага вогнішча. Пакуль не сцямнела, дзяўчаты разышліся па навакольных палянах — трэба ж сплесці вяночкі. Усе перамяшаліся, і цяпер цяжка пазнаць, дзе тут хлопцы і дзяўчаты мясцовыя, беластоцкія, дзе гродзенскія з «Паходні», а дзе амерыканцы. Толькі па акцэнту я магу здагадацца, хто тут ёсць хто. У Юркі Азаркі гэты акцэнт вельмі выразны. Уявіце сабе амерыканскае «р» і чыстую беларускую мову, кожнае слова на якой вымаўляецца з любасцю і пяшчотай. З Юркам Азаркам мы пазнаёміліся яшчэ ў Бельск-Падляску, на святкаванні 25-годдзя хору «Васілёчкі». Ён падышоў тады да мяне разам з жонкай Нонай, і мне неяк хутка сталі сімпатычныя гэтыя людзі. Я тады проста залюбавалася імі. Абодва высокія, ладныя. І гэтак да твару ім беларускія касцюмы. Нона не стрымалася, пахвалілася, што яе кашулю вышывала бабуля.

Ля мікрафона Ала **ОРСА-РАМАНА**.

Па прафесіі Нона — дызайнер, а Юрка — вучоны. Абодва займаюцца ў гуртку. Юрка, акрамя гэтага, старшыня Аб'яднання беларускай моладзі ў Амерыцы. Мы даволі многа гутарылі з Юркам, ён пытаўся ў мяне пра становішча з беларускай мовай у рэспубліцы, ўзаемаадносіны ўлад з народным фронтам, пра лідэраў нефармальнага аб'яднання «Талака».

«Юрка, — папярэджвала я яго, — я ж не палітык, а журналіст і выказваю табе сваю асабістую думку па гэтых пытаннях, а думак, між іншым, існуе мноства».

Юрка з Нонай, трымаючыся за рукі, застылі на беразе Супраслі, углядаючыся ўдалечыню. Пра што думаюць яны, апынуўшыся так блізка ад зямлі сваіх дзядоў? Учора Юрка пытаўся, ці змогуць яны нейкім чынам заехаць у Гродна, глянуць на горад. Я не ведала, што яму адказаць, і не пыталася, нашто яму менавіта ў Гродна. А пазней Нона сказала, што ў Гродне быў рэпрэсіраваны яе дзед, святар. Папыталася ў яе: «Крыўду маеце на Саветы?»

— Не, — яна адмоўна паківала галавой і даверліва працягнула руку.

Нарэшце запалілі вогнішча —язычкі полымя падняліся да вяршынь дрэў. І купальская песня, набіраючы моц, зазвінела ў лясной цішы. Цікава, як адчуваюць сябе тут удзельнікі «Васілька» сыны Алы Орса-Рамана — Коля і Павел?

Павел, старэйшы, як і мае быць у купальскую ноч, ужо ў рацэ — ён хоча злавіць дзявочы вяночак. А вяночкі тыя, на драўляных крыжыках, са свечкамі, панесла ўжо плынь... Маляўнічае відовішча...

Коля таксама выдатны плывец. Яму 20 гадоў. Вучыцца на фінансавым факультэце ва універсітэце. А яшчэ падрабляе выратавальнікам. Коля прызнаўся, што ў «Васільку» ён займаецца зусім нядаўна. Пайшоў у калектыў, бо ведаў, што яны павінны паехаць на Беласточчыну — вельмі хацелася ўбачыць беларусаў.

— А хто ты па нацыянальнасці? — папыталася я, ведаючы, што бацька Колі італьянец.

— Беларус, — не задумваючыся, адказаў ён, а потым дадаў: — І італьянец.

Як расказаў мне Коля, у сябе ў Штатах яны таксама адзначаюць Купалле. Але бывае гэта не ў лесе. Збіраюцца ў нейкім памяшканні, дзе замест вогнішча і вяночкаў — дэкарацыі. Разыгрываюць абрад. Спяваюць песні.

— Але ўсё гэта зусім не тое, — дапамагае жэстамі і рукамі выказаць думку Коля. — Я ў захапленні. Я шчаслівы, што прыехаў сюды.

А вось і яшчэ два знаёмствы. Сяброўкі Паўліна Сурвіла і Лоран Карол Свінцы. Паўліна ўвесь час была пры занятку — вяла кіназдымкі свята. Здымала і ў амфітэатры, і ў Белавежы на канцэрце... Яна студэнтка універсітэта ў штаце Мічыган. Будучая прафесія Паўліны — этнамузыказнавец. Цяпер яна піша навуковую работу па фальклору Беласточчыны.

— А ці няма ў вас яшчэ такой кнігі, якую вы падарылі ў Бельску кіраўніку хору? — пытаецца дзяўчына. — Я яе пагартала, і яна мяне вельмі зацікавіла.

На жаль, з сабой у мяне больш не было кнігі "Вянок беларускіх народных песень", але я паабяцала, як вярнуся ў Мінск, выслаць яе Паўліне.

— Што вы наогул ведаеце пра Беларусь, якіх нашых пісьменнікаў чытаеце? З кім хацелі б сустрэцца, калі прыедзеце ў Мінск? — вырашыла запытацца ў дзяўчат.

Паўліна задумалася, потым разгублена развяла рукамі. Раптам прыгадала: «Хачу сустрэцца з Барткевічам, спеваком. Ён быў у нас. І яшчэ ведаю пра раку Нёман. Каля Нёмана нарадзіліся мае бацькі. Там казачная прыгажосць, працавітыя, простыя людзі».

Нечакана ў размову ўступіла сяброўка Паўліны, Лоран Карол Свінцы.

— Я амерыканка. Прыехала разам з Юркам Кіпелем — гэта мой жаніх. Ён хацеў паказаць мне, якія беларусы. І я сапраўды ўбачыла, якія гэта моцныя людзі і характарам, і фізічна. Адкрытыя, вясёлыя, спагадлівыя.

Юрка Кіпель — актыўны ўдзельнік «Васілька». Мяркуючы па прозвішчу, гэта сын дырэктара Беларускага інстытута навукі і мастацтва ў Нью-Йорку. На жаль, з ім мне, як і з Аней Бартуль, не выпала пагутарыць. Спадзяюся, што гэты прабел я ліквідую, калі «Васілёк» прыедзе ў Мінск.

Які гэта цуд — гулянне купальскай ноччу ў лесе! Вогнішча, туман, плёскат вады, зоркі, узыход сонца... Як можна жыць, не ўбачыўшы ўсёй гэтай прыгажосці! Яна ўваходзіць у цябе жыццядзейнай сілай, адухоўлівае, ачышчае, узвышае.

Пішу і прыгадваю ўсіх, каго бачыла, і з кім гутарыла на Купаллі.

Прывітанне вам з Мінска, шаноўны Сяргей Карніловіч, Юры і Зіна Туронкі, Вячка Станкевіч, Вера і Аня Бартуль, Паўліна Сурвіла, Юрка і Нона Азаркі, Ала Орса-Рамана. Вельмі шкадую, што з вамі, Ала, не давялося сустрэцца яшчэ раз, як дамовіліся. Я мусіла раней паехаць дамоў.

Тацццяна АНТОНАВА.

СЯМЕЙНЫЯ ГАБЕЛЕНЫ ЦЁТКІ

Фонды Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры папоўніліся надзвычай каштоўнымі экспанатамі — двума габеленамі XIX стагоддзя, якія належалі сям'і паэтэсы-рэвалюцыянеркі Цёткі (Алаізы Пашкевіч).

Габелены доўгі час захоўваліся ў Польшчы, у Караліны Пашкевіч, малодшай сястры Алаізы. Пасля яе смерці рэліквіі некалькі гадоў зберагала далёкая сваячка Цёткі па мацеры Аліна Балюк, якая жыве ў Познані.

Пасля працяглай перапіскі і пошукаў габелены прывезла ў Беларусь і перадала музею вядомая даследчыца жыцця і творчасці Цёткі Лідзія Арабей.

І. МАРАЧКІНА.

СПАЎНЯЕЦЦА 225 ГАДОЎ ВЯДОМАМУ МУЗЕЮ

ЭРМІТАЖ: ЯК РАСПАРАДЗІЦЦА СКАРБАМІ

Ленінградскі Эрмітаж належыць да сусветнай музейнай эліты. Па багаццю і велічыні калекцый з ім могуць сапернічаць толькі Луўр, нью-йоркскі «Метрапалітэн», Брытанскі і Ватыканскі музеі. Каб паглядзець яго 350 залаў, дзе размешчана амаль 3 мільёны прадметаў мастацтва і культуры, трэба прайсці больш як 24 кіламетры.

ГІСТОРЫЯ

Дата заснавання Эрмітажа — 1764 год. Збор гэтага палацавага музея да рэвалюцыі 1917 года быў недаступны для шырокай публікі. У адным з пісьмаў руская імператрыца Екацярына II пісала: «Усім гэтым любуюцца толькі мышы і я».

Сёння ў залах Эрмітажа праводзіцца за год больш за 30 тысяч экскурсій, наведваюць жа яго штогод 3 мільёны чалавек. Музей знаходзіцца на дзяржаўнай датацыі. За савецкі час яго калекцыі павялічыліся амаль у 5 разоў.

У гады другой сусветнай вайны фашысцкія паветраныя бамбардзіроўкі і артылерыйскія абстрэлы нанеслі Эрмітажу адчувальную страту. Але галоўныя скарбы музея — 1 118 000 экспанатаў удалося адправіць у тыл. Астатняе беражліва захоўвалася ў падвалах палаца. У выключна цяжкіх умовах блакады, пакутуючы ад голаду і холаду, супрацоўнікі музея працягвалі сваю работу, свае даследаванні. Гераізм праяўляўся на ўсіх узроўнях — ад дырэктара Эрмітажа акадэміка Іосіфа Арбелі да вахцёра Аляксея Шчаснева, які не пажадаў пакінуць музей нават у самыя крытычныя моманты. Яшчэ ў перыяд блакады распрацоўваліся планы аднаўленчых работ. Таму ўжо ў 1945 годзе, пасля чатырохгадовага перапынку, Эрмітаж зноў адкрыў свае дзверы перад наведвальнікамі.

За 225 гадоў, якія існуе Эрмітаж, змянілася адзінаццаць яго дырэктараў. Цяперашні, дванаццаты — акадэмік Барыс Піятроўскі, вучоны з сусветным імем і аўтарытэтам. Яго ўклад у развіццё музея сапраўды неацэнны.

КАЛЕКЦЫІ

Эрмітаж — гэта Леанарда і Рафаэль, Мікеланджэла і Рэмбрант, Рубенс і Гоя, Хальс і Веранезе... Гэта скарбы скіфаў і творы старажытнагрэчаскіх майстроў. Гэта самы стары ў свеце персідскі дыван (яму дзве з палавінай тысячы гадоў) і цудоўныя візантыйскія іконы.

Эрмітажныя зборы французскага жывапісу XVIII стагоддзя і карціны імпрэсіяністаў — буйнейшыя за межамі Францыі. У музеі знаходзіцца самая вялікая ў свеце калекцыя сасанідскага срэбра (па імю дынастыі Сасанідаў, якая правіла Іранам у III—IV стагоддзях) і буйнейшыя ў свеце нумізматычныя зборы.

Папаўненне калекцый ажыццяўляецца шляхам закупак, абменаў, а таксама дароў. Вельмі значна папаўняюць скарбы Эрмітажа археолагі. Так, у алтайскіх курганах яны знайшлі рэдкія ўзоры мастацтва зніклых народаў. Дзякуючы вечнай мерзлаце, што утварылася над курганамі, захаваліся не толькі вырабы з косці і дрэва, але і адзенне.

НАВУКОВАЯ І ВЫХАВАЎЧАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ

Музей вядзе велізарную адукацыйную і выхаваўчую работу з самымі разнастайнымі (і па ўзросту, і ў сацыяльных і прафесійных адносінах) прадстаўнікамі грамадства. Гэта лекцыі ў самім Эрмітажы і па-за яго сценамі. Гэта выстаўкі спецыяльныя, тэматычныя, выязныя. Гэта работа са стажорамі з розных раёнаў краіны і з-за рубяжа. Але, бадай, самая вялікая ўвага надаецца тут дзецям. Для іх штогод праводзіцца звыш 6 тысяч экскурсій, якія з'яўляюцца як бы мастацкім дапаўненнем да школьнай праграмы.

ЭРМІТАЖ У ПЕРЫЯД ПЕРАБУДОВЫ

Не выпадкова перыяд перабудовы ў Савецкай краіне супаў з пачаткам генеральнай рэканструкцыі Эрмітажа. Галоўная задача, што паўстала перад музеем, — як распарадзіцца яго велізарным багаццем. Як зрабіць, каб глядач убачыў усе скарбы, што ёсць у музеі, а не толькі іх малую частку.

Эрмітажу цесна. Наведвальнікам нязручна. Чэргі, таўханіна. У такіх умовах цяжка павысіць культуру абслугоўвання наведвальнікаў, укараняць тэхнічныя навінкі, новыя сучасныя формы работы, праводзіць экскурсіі на замежных мовах, экскурсіі індывідуальныя...

Сёння праблемы Эрмітажа разглядаюцца па-дзяржаўнаму. У адпаведнасці з праектам музей атрымае некалькі памяшканняў, размешчаных побач з ім. Так што пашырэнне музейных плошчаў не звязана з перабудовай гістарычных палацавых будынкаў Эрмітажа. Рэканструкцыя працягнецца да 2005 года, але музей увесь гэты час будзе штодзённа прымаць сваіх наведвальнікаў.

На пытанне, якім яму ўяўляецца Эрмітаж на пачатку XXI стагоддзя, пасля завяршэння рэканструкцыі, дырэктар Эрмітажа Барыс Піятроўскі коратка адказаў:

«Трапіць у яго будзе прасцей, чым сёння. Для наведвальнікаў адкрыецца яшчэ некалькі ўваходаў. Дзякуючы камп'ютэрнаму цэнтру кожны зможа атрымаць вычарпальную інфармацыю аб размяшчэнні тых ці іншых экспазіцый, найбольш рацыянальна выбраць маршрут».

Невымерна ў параўнанні з мінулым пашырыліся міжнародныя кантакты Эрмітажа, абмен мастацкімі выстаўкамі, музейнымі спецыялістамі, рэстаўратарамі, экскурсаводамі. І перспектывы тут самыя шматабяцаючыя.

Гаўрыіл ПЕТРАСЯН.

ШЛЯХІ БРАТЭРСТВА

Як паведамлялася ўжо ў друку, з канца мінулага года ў братняй Літве экспануецца коласаўская выстаўка «Па Нёману песня плыве». Выстаўка пабывала ў Каўнасе і Тракаі. А нядаўна яна пераехала ў літоўскую сталіцу і размясцілася ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы Акадэміі навук Літоўскай ССР.

На ўрачыстасці, прысвечанай адкрыццю выстаўкі, прынялі ўдзел супрацоўнікі Літаратурнага музея Якуба Коласа, іншыя музейныя работнікі, беларускія пісьменнікі, землякі песняра. Сустрэчу адкрыў і вітаў гасцей дырэктар бібліятэкі Е. Марцінкявічус. Пра месца творчасці Якуба Коласа ў духоўным жыцці не толькі беларускага, але і суседняга літоўскага народа, пра віленскі перыяд у жыцці песняра, пра яго сувязі з літоўскай зямлёй і культурай, пра творчае супрацоўніцтва двух народаў-суседзяў гаварылі дырэктар музея Якуба Коласа З. Камароўская, паэты Анатоль Вярцінскі і Сяргей Законнікаў, загадчык аддзела культуры Стаўбцоўскага райвыканкома А. Грэкаў.

На адкрыцці выстаўкі прысутнічалі прадстаўнікі беларускіх культурна-асветных таварыстваў, якія пачалі нядаўна сваю дзейнасць у Вільнюсе. Ад іх імя выступілі інжынер навукова-вытворчага аб'яднання «Літстанкапраект» В. Стэх і старшы інжынер літоўскага завода будаўнічых машын А. Каландзёнак. Юрыст па адукацыі, пенсіянерка В. Хамянюк прачытала свой верш, напісаны па матывах паэмы Я. Коласа «Новая зямля».

Прагучалі на адкрыцці выстаўкі і песні. Салісткі народнага хору калгаса «Нёман» (Стаўбцоўскі раён) В. Шалькевіч і М. Шклярэвіч пад акампанемент баяніста А. Шалькевіча выканалі песню «Мой родны кут», беларускія народныя і сучасныя песні.

К. СЦЕПАНЮК.

НА ЗДЫМКУ: дырэктар бібліятэкі Е. МАРЦІНКЯВІЧУС (злева) і рэдактар газеты «Літаратура і мастацтва» А. ВЯРЦІНСКІ.

Фота А. КРЫШТАПОВІЧА.

ПАМЯЦІ ПЕТРУСЯ БРОЎКІ

У Віцебску на вуліцы, якая носіць імя народнага паэта Беларусі, адбылося ўрачыстае адкрыццё памятнага знака з бронзавым барэльефам П. Броўкі работы М. Кандрацьева.

Пятрусь Броўка быў паэтам-інтэрнацыяналістам, аўтарам шматлікіх кніг вершаў, прозы і публіцыстыкі. Да іх можна дадаць і 12 тамоў Беларускай Савецкай Энцыклапедыі, ля вытокаў якой ён стаяў. Пятрусь Усцінавіч любіў сваю Віцебшчыну і Віцебск, горад аддзячыў яму сваёй любоўю.

У Мінску ў Палацы мастацтва праходзіць дабрачынна - камерцыйная выстаўка твораў народнага мастака СССР Ільі Глазунова. У экспазіцыі прадстаўлены жывапісныя і графічныя работы, створаныя мастаком у розныя гады. Творчасць І. Глазунова і ён сам як асоба выклікаюць самыя розныя меркаванні. Адны—у поўным захапленні ад яго твораў, іншыя выступаюць у ролі строгіх крытыкаў, маюць шэраг прэтэнзій. Але адно бясспрэчна: абыякавым не застаецца ніхто, таму і стала выстаўка сапраўднай падзеяй у культурным жыцці рэспублікі. На яе адкрыцці адбылася сустрэча мастака з гледачамі, потым яшчэ адна—у оперным тэатры. Частка сродкаў ад дэманстрацыі твораў І. Глазунова ў Мінску будзе перададзена на развіццё дзіцячых дамоў.

НА ЗДЫМКАХ: Ілья ГЛАЗУНОЎ сярод наведвальнікаў выстаўкі; «Унукі Гостамысла» (1986 год); ля работы мастака «Вечная Расія».

Фота Я. КАЗЮЛІ.

крынічка

Мікола ЯНЧАНКА

ЛЕТА Ў СЕРВАНЦЕ

На зіму мы лета ў серванце хаваем.

Як?

А вось як.

Чэрвеньскім ранкам, яшчэ да сонейка, узнімае нас маці з ложкаў:

— Уставайце, дзеткі! Па ягады пойдзем.

Мы ўстаём. Але сон неахвотна адпускае нас. Хвілін колькі з заспанымі вачамі тупаем па пакоі, пазяхаем.

Нарэшце выходзім з хаты. Збягаем з горачкі да рэчкі і па роснай звілістай сцяжынцы ідзём да лесу. Свежае, нібы настоенае на туманах і кветках паветра праганяе сон-дрымоту. Ды і маці падбадзёрвае:

— Хутчэй, хутчэй, дзеткі! Летам збярэш, а зімой як знойдзеш.

Хараша ў лесе. Вясёлая бярозавая паляначка, на якой то тут, то там паблiскваюць яркачырвоныя духмяныя суніцы.

Суніцы — самыя хітрыя ягадкі. Зашыюцца пад лісцейка, і не відаць іх. Толькі калі сонейка загляне на палянку, заўсміхаюцца яны, яркімі зорачкамі ўспыхнуць. Вось і збірай іх тады.

— Ды за адной ягадкай не ганяйцеся, — вучыць нас маці. — Адну кладзі, другую бяры, а трэцюю прыкмячай. Інакш з пустым гарлачыкам прыйдзеш дадому.

А ўслед за суніцамі ў сасновых барах, на нізкіх мясцінах і вакол балацянак паспяваюць чарніцы.

Чарніцы — цёмныя ягады з сінявата-шызым адценнем. Кіславатыя на смак. І вельмі цікаўныя. Так і глядзяць на цябе сваімі дапытлівымі вочкамі. Нібы пытаюць: «А хто гэта прыйшоў да нас?» І адразу выдаюць сябе.

Каб збіраць чарніцы, дастаткова мець спрытныя рукі. І, вядома, вытрымку.

— Ну што ты чарнічнік топчаш, ад купіны да купіны бегаеш!— сярдуе маці.— Гэта толькі здаецца, што на другім ягад больш.

А следам за чарніцамі ў сярэдзіне ліпеня заружавелі маліны.

Маліннік высечкі і лагчынкі з рэдкім алешнікам выбірае. Маліна — цудоўная ягадка! І колерам, і пахам, і смакам чаруе. Праўда, адшукаць яе не так і лёгка. У рост чалавека ўзняліся густыя кусты маліннiку, хаваючы сваё багацце.

— А вы ціхенька кусцік разгарніце або прысядзьце ды знізу гляньце,— раіць нам маці.— Знізу відней. Заўважыце коску — за яе і абірайце.

Коску! І сапраўды, доўгая зялёная каса, пацеркамі ягад аздобленая!

Гулкі жнівень на прасеках і ў лагчынках ажыны высыпаў.

Няма ягад прыгажэйшых за ажыны! Чырвона-чорныя, з таемным бурштынавым бляскам. І смак у іх асаблівы — салодка-горкавы. Ажыны — ягады, якія пастаяць за сябе ўмеюць. Галінкі іх калючкамі пакрыты. Колюцца! Каб ажыны збіраць, не толькі ўменне, а і цярпенне патрэбна. Так і хочацца не рукамі, а чаравікам галіну прыгнуць. Ды маці папярэджвае:

— Асцярожна, асцярожна, вакол кустоў хадзіце. І на наступны год сюды заглянем. А не заглянем мы, дык некага іншага гэтая сонечная мясцінка парадуе.

У ціхім жнівеньскім лесе збіраем мы апошні падарунак лета — брусніцы.

Брусніцы ў нашых мясцінах ягады рэдкія. Таму яшчэ загадзя, бываючы ў лесе, прыкмячаем мы брусні́чныя мясцінкі, звычайна на сонечных ускрайках бароў, вакол высечак. Ярка-чырвоныя, з бялюткімі, не кранутымі сонцам бачкамі вісяць брусніцы паміж цвёрдых цёмна-зялёных лісцікаў. Гронкамі каля самай зямлі.

Пасля кожнага паходу ў лес маці варэнне варыць. А мы пенкамі ласуемся ды слоікі завязваем. Потым у сервант ставім. Так слоік за слоікам хаваецца ў нашым серванце лета.

Снежаньскім вечарам уся наша дружная сямейка за сталом збіраецца. Бацька батон рэжа, а маці чай у кубачкі налівае. Калі нальле, пытаецца:

— Па якія ягады сёння пойдзем?

— Па суніцы!

— Па ажыны!

— Па малінку! — крычыць маленькая Праська.

— Няхай будзе па-твойму, Прасунька,— кажа маці і прыносіць з серванта слоік з малінавым варэннем. Абліваe лыжку кіпетнем і накладвае варэнне ў талерачку. Варэнне густое, цёмна-ружовае, з залацістымі зярняткамі. Увесь пакой умомант напаўняецца малінавым водарам. Намазваем варэнне на лустачкі батона і п'ём чай. П'ём і летнія паходы ўспамінаем. Як на лясной сцяжынцы калючага вожыка сустрэлі, як шэрая сава ад сваіх птушанят нас адводзіла, як у ельніку соннага зайца спудзілі, як...

За акном завіруха шуміць, мароз патрэсквае, а ў нашай хаце лецейка гасцюе.

І так аж да наступнага лета, калі чэрвеньскім ранкам, яшчэ да сонейка, узнімае нас маці з ложкаў:

— Уставайце, дзеткі! Па ягады пойдзем.

Валянціна КОЎТУН

ЦВЫРКУН

Цвыркунок, цвыркунок,
Дзе жывеш ты, кумок!
— Між травы у норцы
На зялёнай горцы.

Цвыркунок, цвыркунок,
Чуеш добра ты, кумок!
— А пра гэта і не дбаю,
Бо на ножках вушы маю.

Цвыркунок, цвыркунок,
Што ты робіш, мой кумок!
— Ночку сустракаю
І на скрыпцы граю.

КАЛЫХАНКА

ЛЮЛІ, ЛЮЛІ, ЛЮЛІ...

Люлі, люлі, люлі,
Дзеткі ўсе паснулі.

Не спіць толькі коця,
Ходзіць па балоце.

Адмарозіў лапку,
Пайшоў грэцца ў хатку.

Недзе коцю дзецца,
Лапачцы пагрэцца.

Палез на палаткі,
Спалохаўся бабкі.

Палез ён на вышкі,
Там гулялі мышкі.

Так яны дурэлі —
Хвост кату ад'елі.

Пайшоў каток у лясок,
Знайшоў белы паясок.

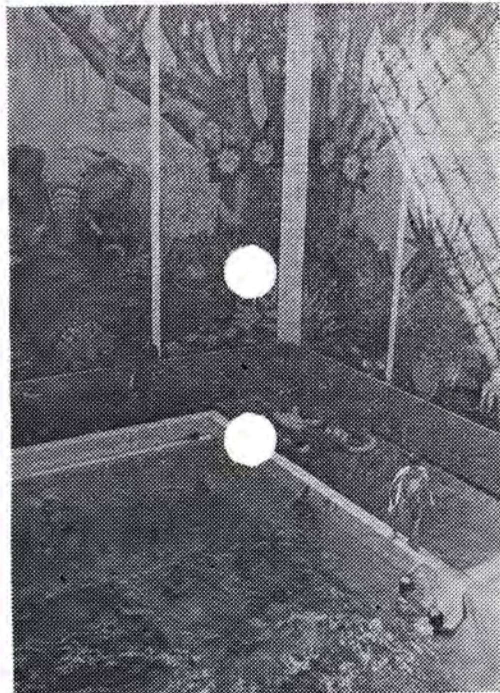
А котачка узяла
І дзіцяці аддала.

Пайшоў каток пад
масток,
Злавіў рыбку за
хвасток.

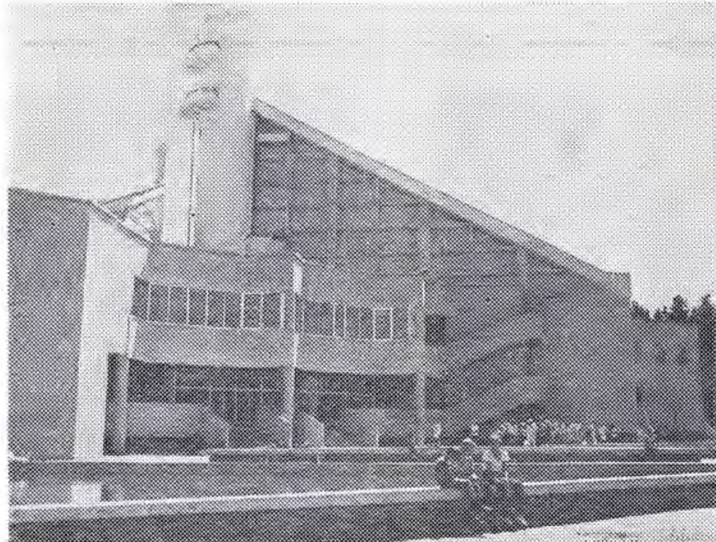
Ці самому з'есці!
Ці дадому несці!

Думаў, думаў каток,
Укусіў адзін разок

І панёс дадому
Дзіцятку малому.

Адпачыць у піянерскім лагеры «Брыганціна» школьнікаў з Хойнікаў, якія пацярпелі ад чарнобыльскай аварыі, запрасілі работнікі Мінскага вытворчага аб'яднання па птушкагадоўлі. Клопатам і ўвагай акружылі тут сто сорак хлопчыкаў і дзяўчынак.

А лагер гэты выдатны. Галоўны будынак і на самай справе нагадвае карабель, які кіруецца ўперад. Ва ўсіх яго «адсеках» шмат святла і прасторы. Утульна і прыгожа ў спальных карпусах. Усё ў «Брыганціне» прадумана да дробязей, каб было дзецям зручна і радасна.

А сумаваць няма калі: конкурс на найбольш цікавую інсцэніроўку, вечар смеху, спаборніцтвы, свята Нептуна, агляд вырабаў «Прырода і фантазія» — толькі частка мерапрыемстваў з вельмі насычанага плана работы.

Ёсць у «Брыганціне» кіназала, заўсёды і для ўсіх адкрыта спартыўная зала. І да радасці дзяцей, пастаянна дзейнічае цудоўны басейн. А значыць — не пужае дрэннае надвор'е. І ў гарачыню, і ў прахалоду можна штодзённа прымаць водныя працэдуры, вучыцца плаваць.

І ўсё ж, як бы добра ні было ў будынку, сонца, паветра, прырода вабяць дзяцей.

НА ЗДЫМКАХ: заняткі ў басейне; «Смачна!» — сцвярджае трэцякласніца Ларыса ЖАЎНЯК з Хойнікаў; піянерскі лагер «Брыганціна»; урач-педыятр Святлана СЯРБЕНКАВА са школьнікамі.

Фота Г. СЯМЁНАВА.

ГУЛЬНІ

ВОЖЫК

Бяжыць вожык —
Тупу-туп!
Сам калючы,
Востры зуб.
— Вожык, вожык,
Ты куды!
Ад якой бяжыш
Бяды!
Вожык лапкамі
Туп-туп!
Вожык вочкамі
Луп-луп!
Навакол
Пануе ціш.
Чуе вожык —
Ў лісці мыш.
Ён да лісця
Тапу-тап!
І лапкаю мышку —
Цап!

МЫШКА

— Мышка, мышка, дзе была!
— Была ў пана караля.
— Што рабіла!
— Лыжкі мыла.
— А што далі!
— Кусок сала.
— Дзе паклала!
— Пад лаўкаю.
— Чым накрыла!
— Халяўкаю.
— Дзе падзела!
— Кошка з'ела.

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ

НАШ АДРАС:
МІНСК-5, ЛЕНІНСКІ ПРАСПЕКТ, 44.
ТЭЛЕФОНЫ: 33-01-97, 33-02-80, 33-03-15, 33-16-56, 33-07-82.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі

Індэкс 63854. Зак. № 900